

mannlige legens nye, nysgjerrige blikk åpner Johannissons til dels pikante materiale opp for spennende, om ikke alltid uproblematiske, fortolkninger. Dertil er boken proppfull av eksempler på tidlige medisinske fotografier – forfatterens viktigste kildekategori ved siden av medisinske lære- og håndbøker – som brukes på en tvetydig måte. Mange av de sterkt gripende nærbildene, av alt fra døende barn og til febersvette hysteripasienter, fungerer som noe mer enn appliserte illustrasjoner til teksten. Bildene anvendes bevisst som mangetydige tegn; de åpner for at leserens subjektive og den fotograferende legens (tilsynelatende) objektive blikk kan krysse hverandre i et voyeuristisk grenseland av vemmelse og fascinasjon. Intet blikk er uskyldig. Selv om vi i dag leser bildene innen en ”edlere” diskurs kalt ”bildene av den andre” eller ”bildene av kvinnokroppens objektivering” kan vi ”givetvis inte räkna med att vår egen blick neutraliseras av vårt moderna vetande”, poengterer Johannisson godt i siste kapittel (s. 263f).

Min hovedinnvending mot Karin Johannissons ellers så utmerkede bok, hviler nettopp på at hun ikke bedre har brukt den representasjonskritiske innsikten som fotomaterialet frambringer i sine rent *skriftlige* framstillinger. I teksten framstår det moderne medisinske blikk som entydig styrt av en asymmetrisk kjønns-, klasse- og raseordning av over- og underordning, autoritet og underkastelse. Riktig nok styres all tegnfortolkning utvilsomt av kulturelle og ideologiske føringer, noe kapitlet om utseendebasert klassifisering og typologisering overbevisende underbygger, men jeg savner et enda større rom for mangetydighet i de mange omtalte kroppslensningene. Legens potensielle empatiske og medlidende blikk artikuleres nesten ikke i det hele tatt sammenlignet med blikket til den

rasistiske voyeuren i hvit frakk. Også flertallet av bokens fem små ”intermezzoer” – enkeltstående historier mellom hovedkapitlene som faktisk er ment å illustrere *avstanden* mellom individuelle erfaringer og det generelle bildet som tegnes – synes jeg bare er med på å underbygge et litt ensidig bilde av dominans og maktmisbruk.

Til tross for denne innvendingen er *Tecknen* uansett en forbilledlig framstilling av en dessverre lite belyst del av medisin- og kulturhistorien. Dertil er boken en god påminnelse om at ulike forestillinger om en forbindelse mellom kroppens utside og innside uunngåelig styrer vårt blikk på ”den andre”. Selv om tidligere tiders type-lærer i dag avfeies som naive eksempler på pseudovitenskap, helt uten plass i en nå laboratorieorientert legevitenskap, lever fremdeles deler av deres fortolknings-skjemaer videre i atskillige former for populærkulturelle framstillinger. Bare ett hurtig blikk på dagens flerfoldige tv-programmer om plastisk kirurgi og fysisk reovering skulle umiddelbart underbygge dette inntrykket.

Nationsgränser i Norden

Steinar Imsen (red.), 2005. *Grenser og grannelag i Nordens historie*. Cappelen Akademisk forlag, Oslo 2005. 459 s.

Anmeldt av Anders Gustavsson, Universitetet i Oslo

I den omfangsrika antologi som den norske historikern Steinar Imsen har redigerat får läsaren djupa inblickar i hur de nordiska nationsgränserna har utvecklats från medeltiden och fram till 1900-talet. Vissa gränsdragningar mellan länderna har varit konstanta medan andra har förändrats vid olika

tidpunkter. En central utgångspunkt för boken framkommer i redaktörens yttrande om att ”grenselandskapene utgjør tankevekkende alternativer til de nasjonale stor-samfunnene” (s 22). Ett omfattande nordiskt forskningssamarbete särskilt inom ämnet historia och i viss mån språkvetenskap och kulturgeografi ligger till grund för de sjuvton kapitlen i boken vilka har olika författare. I en första huvuddel av boken diskuteras Nordens yttre gränser medan de inre gränserna presenteras och analyseras i en senare del. I en tredje huvuddel diskuteras gränserna på Nordkalotten som det tog lång tid att få reglerade. Något som saknas i boken är kulturhistoriska aspekter på de olika gränsbefolkningarnas levnadsvillkor och kontakter över gränserna och hur detta förändrats över tid. Illustrationerna utgörs av ett flertal kartor som visar hur nationsgränser har förändrats över tid. I det följande vill jag lyfta fram huvudtrender i en del av kapitlen.

Av *de yttre gränserna* i Norden har gränsdragningen mellan Danmark och nuvarande Tyskland, eller rättare sagt historiskt sett i förhållande till Slesvig och Holstein, tilldragit sig ett betydande intresse bland flera forskare. I den danska gränsstaden Aabenraa finns sedan 1976 ett ”Institut for Grænseregionsforskning” där historiker, språkforskare och delvis etnologer samarbetar. Försvarsanläggningen Dannevirke med de äldsta rötterna tillbaka till 600-talet betraktas av forskarna som den äldsta riksgränsen i Norden. Esben Albrechtsen visar på att från 1460 och ända fram till 1864 var den danske kungen furste också över Slesvig och Holstein. Därmed bildades en personalunion där fursten var den enda gemensamma länken mellan de olika delarna. En sådan statsbildning före nationalstaternas tid har inom nyare historieforskning kommit att benäm-

nas konglomeratstat. Gränsen mellan Danmark och Slesvig och Holstein vid Kongeån blev tydligt markerad fr o m 1460. I en fredsuppgörelse 1864 var Danmark förlo-raren. Då kom Slesvig och Holstein, ofta även kallat Sønderjylland med en betydande dansk minoritet, under preussiskt och österrikiskt herradöme och från 1871 under det tyska kejsardömet. Efter en folk-omröstning 1920 blev den dansk-tyska gränsen förflyttad söderut i Slesvig, och detta är den gräns som fortfarande gäller. Denna gräns är en av de få i Europa som blivit fastställd genom en folkomröstning. På den tyska sidan av Slesvig fanns enligt Jørgen Kühl fortfarande en dansk minoritet på omkring 20 % av befolkningen och en tysk minoritet som uppgick till omkring 25 % på den danska sidan. Detta kom att leda till en del spänningar men också avtal framåt i tiden. Genom ”Bonnerklæringen” och ”Københavnklæringen” 1955 blev den rättsliga situationen för minoriteterna på bägge sidor om gränsen reglerad i relation till majoritetssamhället. Både den danska och den tyska staten har lämnat väsentliga ekonomiska bidrag till de respektive minoriteterna. De har även värvat om minoritetsspråkens ställning, vilket Karen Margrethe Pedersen har specialstuderat.

Under medeltiden hade Norge en yttre gräns mot Skottland genom Orkneyöarna och Shetland, vilket belyses ingående av redaktören Steinar Imsen. Dessa öar förpantades emellertid till den skotske kungen 1468 respektive 1469, och panten blev aldrig inlöst. Norskt språk, i Skottland kallat norn, fortsatte dock enligt språkvetaren Berit Sandnes att talas jämsides med skotskan under många generationer framöver.

Av de nordiska gränserna i öster specialgranskas Karelen i denna bok av Max Engman, men övriga delar av östra Finland

och Baltikum uppmärksammas inte. I Baltikum hade ju både Danmark och Sverige besittningar under långa perioder. Genom freden i Nöteborg 1323 delades Karelen i en östlig rysk och en västlig svensk/finsk del. Den senare kom under andra världskriget att föras över till Ryssland. Från de avträdde områdena evakuerades då mer än 400 000 personer, dvs omkring en tiondedel av den finska befolkningen. Detta är en av de absolut största folkomflyttningarna med tvång i Nordens historia.

Nordens *inre gränser* exemplifieras med områden som tillhört olika nordiska länder under historiens gång. Den långa norsk-svenska riksgränsen blev reglerad och markerad ute i naturen först 1751. När Skåne blev svenskt 1658 övergick detta landskap från att vara en central del ekonomiskt och politiskt i det danska riket till att bli en periferi långt borta från centrum i Stockholm. Denna utveckling belyses av oslohistorikern Øystein Rian och lundahistorikern Harald Gustafsson i var sitt kapitel. Försvenskningen på det politiska planet blev helt genomförd av kung Karl XI 1680 efter det att svenskarna vunnit ett nytt krig mot danskarna i Skåne 1675-1679. Det skånska språket särskilt i form av olika dialekter har dock fortsatt att leva kvar under mycket lång tid, vilket framgår av språkvetaren Göran Hallbergs undersökningar.

I Västsverige avträdde Halland 1645 och Bohuslän 1658 från Danmark till Sverige. Thomas Lindqvist visar på att Bohuslän med centralorten Kungälv hade haft en central plats inom det norska riket och för den norska kungamakten under medeltiden men blev liksom Skåne ett perifert område när det blev svenskt. Göta älv upphörde samtidigt att vara Norges gränslod mot Sverige i söder. Runt

denna älv hade flera krig utkämpats. Rättigheten att ta upp tull hade också varit viktig längs denna farled där gränshandel men även smuggling var framträdande, vilket har specialstuderats av Lars Linge.

Jämtland i norr avträdde från Danmark till Sverige år 1645. Detta landskap hade under medeltiden haft en betydande frihet och självständighet jämfört med det övriga Norge och stått under ledning av en lagman som rekryterades från Jämtland. Denna form av autonomi kan åtminstone delvis förklaras med den perifera belägenheten inom Norden till skillnad från Skåne och Bohuslän. Läget blev emellertid annorlunda efter det att den nordiska unionen mellan Sverige och Danmark/Norge upphörde i början av 1500-talet. Då blev Jämtland en militärstrategisk gränsprovins mellan Sverige och Danmark/Norge. I det sammanhanget blev detta landskap mer integrerat i Danmark/Norge än tidigare och förlorade rätten till egen lagman. Å andra sidan fick landskapet behålla större delen av sina tidigare privilegier och förmåner vid överlämnandet till Sverige 1645. Kapitlet om Jämtland är skrivet i samverkan mellan två norska och två svenska historiker.

Tornedalen specialgranskas av kulturgeografen Thomas Lundén. Det blev en delad gränsbygd när Sverige genom freden i Fredrikshamn år 1809 fick avträda Finland till Ryssland. Storfurstendömet Finland etablerades och fanns kvar fram till självständigheten från Ryssland år 1917. Staden Torneå blev en gränsort på den finska sidan av gränsen. På den svenska sidan grundlades Haparanda år 1812 som köping och blev stad från och med år 1842. Denna stad fick en viktig roll som transitort för bl.a. utväxling av krigsfångar och invalider under världskriget när det neutrala Sverige stod utanför dessa krig. Först under 1980-

talet började ett kommunalt samarbete mellan grannstäderna Haparanda och Torneå. Språkhinder ligger dock i vägen för ett mera utvecklat samarbete. Haparandaborna behärskar numera i stort sett endast svenska medan tvåspråkigheten är något större på den finska sidan i Torneå. Språkproblemen bidrar till känslor av separation och leder till minskade kontakter.

På *Nordkalotten* kom den detaljerade gränsdragningen mellan länderna sent i gång. Ute i Barentshavet har Norge och Ryssland ännu inte blivit eniga om den exakta gränsen. För samernas rendrift har det varit väsentligt att man kunde röra sig fritt utan territoriella begränsningar. Det förekom långt fram i nyare tid omfattande beskattningsområden som var gemensamma mellan minst två av länderna, vilket ingående diskuteras av Lars Ivar Hansen. När den norsk-svenska gränsen fastställdes 1751 fick samerna genom en särskild bestämmelse rätt att fortsätta rendriften över den utstakade gränsen. Den norsk-ryska gränsen blev slutgiltigt reglerad år 1826, vilket Einar Niemi analyserar var efter han följer utvecklingen framåt i tiden. Den enda förändringen i gränsdragningen fram till nutiden var när Finland kom att behärska Petsamoområdet från 1920 till 1944. För samerna blev gränsregleringen 1826 mer problematisk än den norsk-svenska 1751. 1852 beslöt Ryssland och Finland att helt stänga gränsen mot Norge för nomadisk rendrift. På riks nivå förstärktes tankarna i Norge på ”den ryska

faran” i norr och efter Finlands självständighet 1917 även ”den finska faran” med tanke på kvenerna i Nordnorge. På nationellt plan i Norge var det en grundtanke fram till andra världskriget att avskärma sig mot Finland i fråga om gränspassager och gränshandel i Petsamoområdet. Efter unionsupplösningen mellan Norge och Sverige 1905 reglerades rättigheterna till renbetena på andra sidan gränsen i en konvention år 1919. Den blev mer gynnsam för norska än för svenska samer.

Förtjänsten med den här recenserade antologin är att den analyserar ett flertal gränsregioner i Norden ur ett mycket långt tidsperspektiv från medeltiden fram till 1900-talet. Framträdande experter på de olika gränsområdenas historia framlägger sina forskningsresultat. Diskussionerna tar särskilt fasta på politiska, ekonomiska och juridiska perspektiv i form av fredsavtal, konventioner osv. Det hade varit värdefullt med ett avslutande synteskapitel där komparationer mellan de olika gränsområdena kunde ha gjorts. Den ”stora” rikshistorien på olika håll i Norden har kommit i fokus i boken medan den ”lilla” historien på mikroplanet utmed gränserna inte har beaktats. Läsaren möter inga gränsbor och deras levnadsvillkor och kulturmöten över gränserna. Detta är en brist samtidigt som det här föreligger framtida forskningsuppgifter för kulturhistoriker vilka kan dra nytta av forskningsresultaten på det nationella makroplanet som publiceras i denna bok.